

1. СЕКТОРЪТ ЗА СИГУРНОСТ И ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ В ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКИТЕ ДЪРЖАВИ

1.1. КОМУНИСТИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО

Реформата на сектора за сигурност² е едно от най-важните условия за успеха на прехода от комунистическо към демократично управление на страните от Източна Европа. Преди всичко трябва да се отбележи, че става дума за комплекс от институции, които по различен начин се включват в решаването на задачата за гарантиране сигурността на демократичната държава и личната сигурност и защитеност на гражданите ѝ. Проблемът за дефинирането на термина “сектор за сигурност” не е езиковедски, а понятийно-съдържателен. В България, както и другаде в Източна и Югоизточна Европа той се появява сравнително неотдавна и продължава да поражда въпросителни и възражения. Неговото предимство пред “секретни служби”, “вътрешна сигурност”, “национална отбрана”, “правозащитни органи” и др. е, че е интегриращо понятие, т.е. обединява съответните органи и ведомства по функционален, а не по структурно-институционален признак.

Допълняемостта и преплитането на функциите на различните структури, включвани в понятието “сектор за сигурност”, както и липсата на институционална цялост, която да обхваща неговото функциониране, са резултат на различни фактори и причинно-следствени зависимости. В условията на комунистическо управление в страните от Източна Европа един от най-характерните структурно-институционални процеси е ведомствената сага на взаимоотношения между класическите полицейски служби и по-високите по ранг специални служби. Макар че подобен паралел може да бъде направен и със западните служби за сигурност, в условията на комунистическо управление това далеч не е чисто структурен проблем. Изграждането и поддържането на полицейската държава е в сърцето на политиката на комунистическия елит в тези държави. Върх в институционализирането на политическата репресивна машина е създаването на отделни институции с ранг на министерство (например “Щази” в бившата Германска демократична република) или комитет (Комитет за държавна сигурност – КГБ, в Съветския съюз), които на практика имат много по-важен статут от класическите полицейски служби, структурирани в Министерството на вътрешните работи. В рамките на подобна институция са обединени както класическите полицейски структури, така и службите за външно разузнаване, контраразузнаване и типичната политическа полиция (печално известното Шесто управление в българския Комитет за държавна сигурност). Единственото секретно звено, което не е включено в тази мегаструктура, е военната разузнавателна служба, оставена под шапката на Министерството на народната отбрана.

² В настоящата разработка не са анализирани рисковете от симбиоза между организираната престъпност и служителите от системата на Министерството на отбраната, тъй като темата изисква самостоятелно проучване.

Логично за подобна репресивна машина, насочена към защитата и възпроизвеждането на системата с цената на обезправяването на гражданите, е засекретяването на нейните функции, т.е. фактическото ѝ изключване от законодателството. Съответно както статутът, така и разписването на устройствените правилници на комунистическите “тайни служби” са чрез секретни укази, решения и постановления на висшите партийни и държавни органи. Този проблем е част от по-глобалната манипулация с правото в условията на комунизма. Според Лешек Колаковски първото условие за налагане на сталинския тоталитаризъм е изобщо премахването на правото³.

Засекретяването не само на обектите на дейността и информационните продукти на комунистическия сектор за сигурност, но и на неговия статут и функции на свой ред улеснява по-нататъшното изграждане на социалната среда на службите за сигурност, включваща и мрежата от външни сътрудници – агенти и информатори. Този процес е част от системата на всеобщо шпиониране като принцип на управление при комунизма⁴. Апаратът от външни сътрудници на сектора за сигурност представлява, ако се използва социологическият жаргон, “меката периферия” спрямо “твърдото ядро” на щатните агенти и полицаи. С други думи, голяма част от обществото в условията на комунистическо управление е интегрирана в система за шпионаж, в която правото е безсилно, а съответните служители на сектора за сигурност на практика са без контрол. В тази “сива зона” на шпионската държава границата между законност и престъпност е символична.

В условията на преход към демокрация след 1989 г. специфичните за този сектор техники на контрол, зависимост и въздействие, свързващи службите за сигурност и агентурния апарат, се използват като елементи на политическата “компроматна война” и корупционни схеми, чрез които бивши служители на тайните служби проникват и въздействат върху структурите на властта и средствата за масово осведомяване.

От комунистическия период датира и друга тенденция с потенциално криминален ефект – все по-активното въвличане на службите за сигурност в икономиката. То се мотивира, освен с традиционните разузнавателни и контраразузнавателни задачи, и с използването на бизнес контактите за получаване на техническа информация, от която страната е лишена поради ограниченията на КОКОМ⁵. Специализирането на агенти в често незаконни финансови и бизнес операции, създаването на задгранични дружества от сектора за сигурност в съответните държави и последвалото им незаконно

³ “Правото бе запазено наистина като система от процедурни правила, валидни по отношение на публичните дела. Но то бе напълно премахнато (и никога не бе възстановено) като правила, които биха могли да ограничават в която и да било точка всевластието на държавата спрямо индивидите. Същността на това право трябваше да бъде такава, че то никога да не нарушава принципа, третиращ гражданите като собственост на държавата. В най-важните точки тоталитарното право трябва да бъде неясно и неопределено, така че неговото фактическо приложение да зависи от произволните и изменящи се решения на изпълнителната власт, а всеки гражданин почти във всеки момент може да бъде смятан за престъпник... Правото е премахнато като инструмент за посредничество между държавата и хората и е превърнато в гъвкав инструмент, изцяло служещ на държавата” (Лешек Колаковски. Политиката и дяволът. С., 1994, с. 250–251).

⁴ Пак там, с. 252.

⁵ Координационният комитет за многостранен контрол над износа (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls – COCOM) е основан от НАТО през 1949 г., за да контролира износа на оръжие и технологии с възможна двойна употреба за страните от Варшавския договор.

приватизиране от сътрудници на тайните служби са едни от източниците на зараждащата се икономика на престъпността в началото на преходния период.

Не на последно място трябва да се посочи и наследената от този период “култура на цинизма”⁶. Тя е съчетание между пренебрежението спрямо правата на “простосмъртните” граждани, безконтролната свобода на действие на служителите на службите за сигурност и чувството за принадлежност към таен елит, на който е поверена държавата. В условията на прехода този цинизъм мутира в нови форми на злоупотреба с информация и статут, които позволяват възпроизвеждане на неформални схеми на зависимост и влияние в обществото. Именно подобна нагласа се превръща в невидимата пречка за прехода от принципите на старата “държавна сигурност”, т.е. защитата на интересите на партията държава, към тези на “демократичната сигурност” и “човешката сигурност”, т.е. хуманизирането на критериите за сигурност.

1.2. СЕКТОРЪТ ЗА СИГУРНОСТ В УСЛОВИЯТА НА ПРЕХОДА

Най-голямата промяна в този сектор след рухването на комунистическата държава е новата функция на силите за сигурност, и новите цели и задачи пред тях. Както вече бе изтъкнато, главната функция на сектора за сигурност в рамките на партията държава е защитата на властта и интересите на практически неизменното партийно-държавно ръководство. Това е преди всичко политическа функция, което обяснява и високия статут на политическата полиция в комунистическия сектор за сигурност.

В условията на демокрация основната функция на този сектор е гарантирането на сигурността, правата и интересите на всички граждани на държавата. Секторът за сигурност в развитите демокрации, който също търпи трансформации след края на студената война, е част от демократичните институции и поначало би трябвало да въплъти модерните управленски принципи в съчетание с ценностите на демокрацията. Същността на реформата тук е превръщането му в прозрачен, ефикасен и ефективен сектор⁷. Това означава, че за тази зона на държавни тайни и секретност също са валидни публичните принципи и критерии за “добро управление” (good government principles)⁸.

Наред с това новата функция на сектора за сигурност трябва да се дефинира и на основата на анализа на рисковете за сигурността на страната в условията на прехода, както и на новите ѝ ангажменти в системата на международната сигурност.

Първото условие за реализирането на тази задача е извеждането на службите за сигурност и останалите институции на този сектор от зоната на ограничена легитимност и секретност и включването им в публичните институции на демократичната държава. Този процес се съчета с преосмисляне на мястото и взаимодействието на сектора за сигурност в новата йерархия на властите.

⁶ Kiernan Williams and Dennis Deletant, *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania*. (London: Palgrave Macmillan, 2001), p. 20.

⁷ Alex Morrison, President, the Pearson Peacekeeping Center, Opening Statement to the *Security Sector Reform Conference*, Cornwallis, Nova Scotia, Canada, 29.11–1.12.2002.

⁸ Ibid.

Може с достатъчно основание да се твърди, че в по-голямата част от държавите от Източна Европа е постигнат обществен консенсус около приоритетите в преосмислянето на функциите на сектора на сигурност. Те могат да се резюмират по следния начин:

- деполитизация на сектора за сигурност, съчетана с частична или цялостна “лустрация”;
- премахване на политическата полиция и рефокусиране върху борбата срещу престъпността в рамките на страната и с международен характер;
- преодоляване на зависимостта от съветските/руските служби и установяване на нормални връзки и контакти със сродни сектори в развитите демокрации;
- гарантиране легитимността на силите за сигурност чрез приемане на публични закони, подзаконовни актове и други документи, регламентиращи дейността им, и реинтегрирането им в системата на държавното управление;
- прозрачност и отчетност чрез създаване на система за извънведомствен контрол и надзор (парламентарен, съдебен и граждански), както и чрез преодоляване на излишната секретност на сектора;
- интегриране на националния сектор за сигурност в системата за сигурност на НАТО и ЕС.

Трансформацията на румънската “Секуритате”

От деветте служби, възникнали след разпадането на “Секуритате”, по-значимите са четири:

- Румънска служба за сигурност (SRI) – най-голямата от новосъздадените служби, като взема своя персонал от Дирекцията за вътрешна сигурност. Принципната ѝ задача е да събира информация за предотвратяване и борба със заплахи за националната сигурност на Румъния. Борбата с тероризма и антитерористичните акции се извършват съвместно с SPP. Приблизителният брой на служителите на SRI е между 10 000 и 12 000 души.
- Служба за президентска защита и охрана (SPP) – бившата Четвърта дирекция, отговорна за охраната на Чаушеску. Тя трябва да гарантира сигурността на президента, румънските партийни лидери и чуждестранните дипломати. В нея работят около 1500 души (повечето набрани от армията). Разделена е на три секции: сигурност на сгради, VIP и наблюдение.
- Служба за чуждестранно разузнаване (SIE) – поема дейността на CIE (службата за чуждестранно разузнаване на “Секуритате”). Създадена е през януари 1990 г.

- Служба за разследване и сигурност към Министерството на вътрешните работи (УМ 0215) – създадена от букурещкия отдел на “Секуритате”. Като цяло подновява практиките на “Секуритате”, които включват събиране на информация за румънци, живеещи, работещи или учещи в чужбина, за служители на чуждестранни фирми в Румъния, както и за пребиваващи чуждестранни граждани. Тя осъществява наблюдения и на политически личности, журналисти и синдикалисти, като е задължена да вкарва по-важната информация в компютърната система на SRI. През март 1994 г. в министерството се създава Дирекция за оперативно наблюдение и разузнаване

Следователно “деполитизацията” на сектора за сигурност е първата и необходима крачка, направена във всички посткомунистически държави от Източна Европа. Този процес има четири жалона:

- забрана със закон членството в политически партии на служителите в силите за сигурност;
- лустрация или отстраняване от ръководни длъжности във висшия и средния ешелон на лица, компрометирани в периода на комунистическото управление;
- съкращаване на агентурния апарат и ликвидиране на политически мотивирания контингент на информаторите;
- деполитизиране на функциите и департизиране (в смисъл на прекратяване на партийното членство) на кадрите в сектора за сигурност в условията на демократично развитие.

Първото условие е успешно осъществено и не предизвика съществени проблеми. Политическата полиция е ликвидирана като структура, олицетворяваща комунистическата злоупотреба със секретните и полицейските служби. Последвалата лустрация е най-успешна на най-високо равнище, но в някои източноевропейски страни не достига до средното управленско равнище. Във всички държави обаче се извършва подновяване на голяма част от състава на сектора за сигурност, което по принцип създава предпоставки за модернизиране на тези структури. Това е крачка и към променяне на самия тип разузнавателно-информационна или полицейска структура и дейности.

За разлика от лустрационните процеси в Югоизточна Европа, в страните от бившия Съветски съюз такива стъпки не са предприети. Луиз Шели посочва липсата на лустрация като една от основните причини, позволяваща и до днес на политическо-криминалното партньорство да процъфтява в страни като Русия и Украйна⁹.

⁹ Shelley, Louise, “Russia and Ukraine: Transition or Tragedy?”, in *Menace to Society: Political-Criminal Collaboration Around the World*, ed. Roy Godson, New Brunswick, USA and London (UK), Transaction Publishers, 2003.

Настоящата разработка ще проследи на основата на реформата в България връзката между посткомунистическата трансформация на сектора за сигурност и развитието на организираната престъпност. В частност ще бъде застъпена тезата, че незавършената реформа на този сектор в условията на прехода улеснява “партньорството” между служители на сектора за сигурност и организираната престъпност, започнало още в началото на прехода, както и че забавеният процес на въвеждане на принципите на доброто управление и липсата на обективна оценка и контрол над този ключов сектор развързват ръцете на корумпирани служители или цели звена, които подменят обществените с частни или групови интереси.

Особено показателни за инерцията на миналото са продължаващите в условията на многопартийна демокрация практики на манипулиране със служебна информация и възникване на черен пазар на компромати, които заливат средствата за масово осведомяване и насищат с дезинформация публичното пространство. В много от случаите корумпирани служители на сектора използват монополния си достъп до класифицирана информация и разпространяват компромати, които поставят “службите” в центъра на неформалните политически мрежи. Продължава да съществува и рискът от “официализиране” на всяка удобно манипулирана информация, т.е. нейното потвърждаване от авторитетен държавен източник.

1.3. СЕКТОРЪТ ЗА СИГУРНОСТ И КОНФЛИКТИТЕ В ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ

Нови измерения придобиват и корупционните зависимости в пресечните точки между дейността на сектора за сигурност и основните действащи лица на трансграничната престъпност, което е предмет на анализ в трета глава на разработката. През 90-те години на миналия век Югоизточна Европа се превръща в интегрална част на международния трафик на дрога, хора и оръжие, а “балканският път” става метафора за трансконтиненталния “износ на престъпност” към страните от Западна Европа. Освен засиления трафик от Азия в резултат на либерализирането на граничния режим на Балканите причина за това явление е и наблюдаваният (особено в първата половина на десетилетието) бум на контрабандата с горива, храни и други стоки през границите на Югославия, която е поставена в ембаргов режим. Включването в организираната и мащабна контрабанда за Югославия на служители на сектора за сигурност на съседните ѝ държави става най-важният фактор за появата на корупционни мрежи, осигуряващи действието на трайни контрабандни канали.

В рамките на Западните Балкани симбиозата между сектора за сигурност и организираната престъпност придобива особено опасни размери в контекста на въоръжените конфликти, съпътствали разпадането на Титовата федерация и обособяването на независими постюгославски държави. В повечето от тях самият генезис на сектора за сигурност в новите държавни образувания има криминален произход – контрабандирането на оръжие с помощта на републиканските филиали на югославските служби за сигурност, офицери и структури на армиите и босове на криминални групировки придобива статут на патриотична и общественополезна дейност в рамките на национално-освободителната борба. Въоръжените конфликти в Югославия, както и ембарговият режим превръщат и Албания в интегрална част от трафика и

контрабандата при тоталната въвличеност на тайните служби – бившата “Сигурими” и други формации от сектора за сигурност на тази страна.

В самата Съюзна република Югославия (понастоящем Република Сърбия и Черна гора) симбиозата между сектора за сигурност и организираната престъпност е в основата на личния режим на Милошевич, а държавната контрабанда е представяна като патриотично усилие за оцеляване на страната в условията на международно ембарго. Убийството на демократично избрания премиер на Сърбия Зоран Джинджич от лидерите на мафиотска групировка, включваща бивши служители в елитни формации на сектора за сигурност, е свидетелство за рисковете от наследената от Милошевич неразчлененост на интересите на организираната престъпност и “службите” в реформиращата се постюгославска държава.

Въпреки тази специфика на разглеждания проблем в Западните Балкани налице са сходни закономерности с други посткомунистически държави в трансформирането на комунистическия сектор за сигурност. Предприеманите в тази насока стъпки ще придобиват все по-голяма яснота и целенасоченост с нормализирането на отношенията между новите държави от постюгославското пространство и със стабилизирането на обстановката в региона. Това ще позволи да се осъществи регионално сътрудничество между съответните национални институции за сигурност срещу трансграничната престъпност.

В заключение са разработени общи препоръки за ускоряване на реформите, които са изготвени на основата на анализа на новите рискове както за самия сектор за сигурност в посткомунистическите държави, така и за сигурността на реформиращите се общества в тази част на света.